

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1940**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1940

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget efter fotografier av Lennart af Petersens. Första sidan avbildar den på Skansen resta runstenen från Norslunda by, Norrsunda socken, Uppland. Sista sidan återger ett prov på tillverkningen vid Glashyttan på Skansen.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1940

ARTUR HAZELIUS OCH MORASTUGAN

ETT BIDRAG TILL FRILUFTSMUSEITANKENS UPPKOMST

av Sigurd Erixon

Det har vid flera tillfällen ingående diskuterats hur Artur Hazelius kom in på friluftsmuseitanken och hur han från experimenten i museirummen med interiörer och landskapsscenerier och senare på Skansen med enstaka byggnader leddes över till att där i det fria exponera hela gårdskomplex. För att vinna ökad klarhet rörande denna fråga behöver friluftsmuseets tillkomst studeras i detalj. Som ett bidrag till en sådan granskning ha följande rader tillkommit.

De äldre anteckningar och kontrollerbara dokument som Hazelius efterlämnat rörande sina avsikter, visa honom till en början endast intresserad av att få till stånd interiörer. Redan under 1870-talet uppmärksammade han i sådant syfte stugorna i Mora. År 1875 antecknade han sålunda vid besök i ett hem i denna socken: "Golfvet ej skuradt på år och dag. Många ställningar i taket. Torkstör med nio störar." En skiss, måste han också ha gjort med påskrivna bokstavshänvisningar. Dessa förklaras i anteckningarna sålunda: "a på bänken en kista, b står ock en kista, c under bordet säten (fyrbenta), d på bänken väfspolar i en korg, e hylla på bänken."

Det finnes också en lös notislapp från detta år av hans hand, så lydande: "Scenen i en ladugård, som på samma gång är böningshus med urmakeriverkstad. Mora." Härtill hör en skiss, som ger full klarhet om vad som avsågs, bild 1. En annan odatad lapp antyder, att Hazelius funnit en förebild för samma interiör i Leksand. Den lyder: "Obs. med afseende på fäjsset.

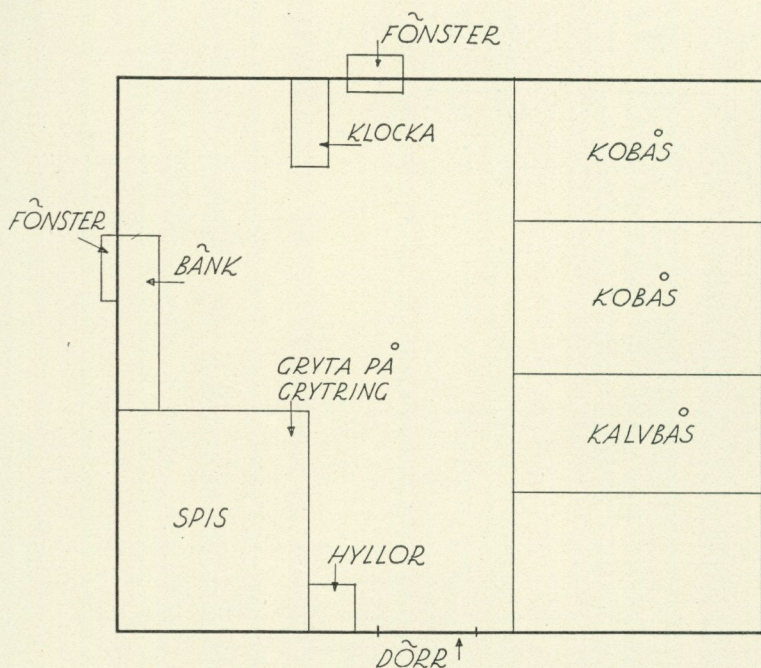

Bild 1. "Ladugård som på samma gång är boningshus med ur-
makeriverkstad." Mora socken, Dalarna. Efter skiss av Artur
Hazelius 1875.

Spis i venstra hörnet. Bredvid denna getkätten. och så båsen
så många som rymmas. Modell af själfva huset kan lämpligen
tagas hos Lok Anders Andersson i Åkerö. Obs. lamkrubba (lös),
kålfat (att därmed bära in strö i), brödfat (Lustigs Maria
skaffa), stillkorg".

Det måste onekligen ha varit ett djupgående etnologiskt in-
tresse, som vägledde honom, då han kom att välja en miljö som
denna, som aldrig varit karakteristisk annat än för de fattigaste
folkskikten och långt ifrån normal existensform ens för dessa.¹
Det är dock givetvis möjligt att den förnöjsamma och idoga
fattigdom, som existerade i dylik miljö, av Hazelius framför

¹ Jag åsyftar här permanent bostad i fähuset. Som sommarbostad har det
allmänna nyttjats.

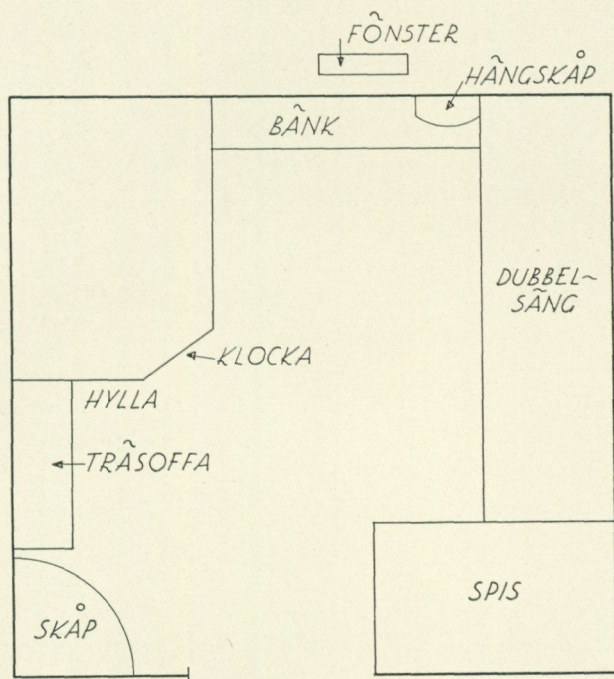

Bild 2. Plan av huvudutrymmet i stuga i Rothagen, Sollerö socken, Dalarna. Efter skiss av Artur Hazelius 1875.

allt uppfattades som moraliskt förebildlig och i varje fall som tecken på hög ålderdomlighet.

Även på Sollerön gjorde han studier rörande rumsmiljöer 1875. Ett stugurum i Krång Olof Olssons gård i Rothagen ritades av, bild 2, med särskilda anteckningar om möblerna och fönstret. Han kom år 1875 på detta sätt också att besöka Örjansgården i Bengtsarvet på Sollerön, där han ritade en plan och tvärsnitt, bild 3—4. Anteckningen härom lyder: "Bengtsarvet-Örjan Nils Olsson har en gml stuga alldeles ypperlig ss. modell till en gml Sollerö-stuga. Bör uppmätas nödvändigt och aftecknas af en artist." Man kan nu efteråt endast beklaga att Hazelius icke kom att förvärva denna interiör, som i sin art torde kunnat räknas till de förnämsta i landet, detta särskilt

på grund av den ålderdomliga och ståtliga tvillingsängen med dess djärva profilering. Själva byggnaden finnes ännu kvar men är numera moderniserad och invändigt berövad sin gamla förnämliga inredning. Lyckligtvis blev det hela uppmätt och fotograferat av Axel Nilsson, innan interiören förstördes (jämför förf. i Folklig möbelkultur i svenska bygder, bild sid. 32 och fig. 22).

Redan 1875 var Artur Hazelius således ganska väl förberedd för att anordna en interiör från Mora eller Sollerön. Såsom Gösta Berg framhållit i sin bok om Hazelius, får man icke pressa ordet "stuga", som han ofta använder i sina anteckningar så snart det är tal om materialinsamling i bygderna. Tanken att flytta och i det fria sätta upp hela hus mognade hos honom först på 1880-talet. Säkerligen har han en tid slitits mellan tanken på sådana inomhus anordnade exteriörer, som han anordnade redan 1874 i form av lappläger och dylikt samt rums-partier, i vilka även husväggar och yttre detaljer kunde utnyttjas. I båda fallen strävade han att liva det hela genom mannekänger av människor. Det är enligt min mening möjligt, att hans 1884 ådagalagda önskan (Berg, Artur Hazelius, sid. 95) att förvärva klockstapeln från Håsjö i Jämtland var inspirerad av tanken på att göra en slående anordning vid entrén till museet på Drottninggatan eller vid den stora museibyggnad, som han då gick och drömde om. Det blev just klockstaplar av denna typ, som I. G. Clason sedan placerade på de fyra hörntornen på Nordiska museets tak och de kunna mycket väl vara reminiscenser av denna idé.

I september 1884, då Artur Hazelius vistades i Mora, har han sannolikt besökt den stuga i Östnor, som han sedan köpte och som han då tydligen av för oss numera ej alldeles självklar anledning förälskat sig i och avtecknat, bild 5. Möblerna äro där inritade. Man igenkänner tvillingsängen, dock med två pallar framför — ej som nu en enda —, arbetsbordet vid gavelfönstret, sängen i hörnet längs fondgaveln, kärllhyllan vid hörnet invid dörrväggen — dock med insvängd, ej vinkelformig dörrdel som nu, samt "dinglan" eller barnvaggan av skinn mitt i. Mellan dör-

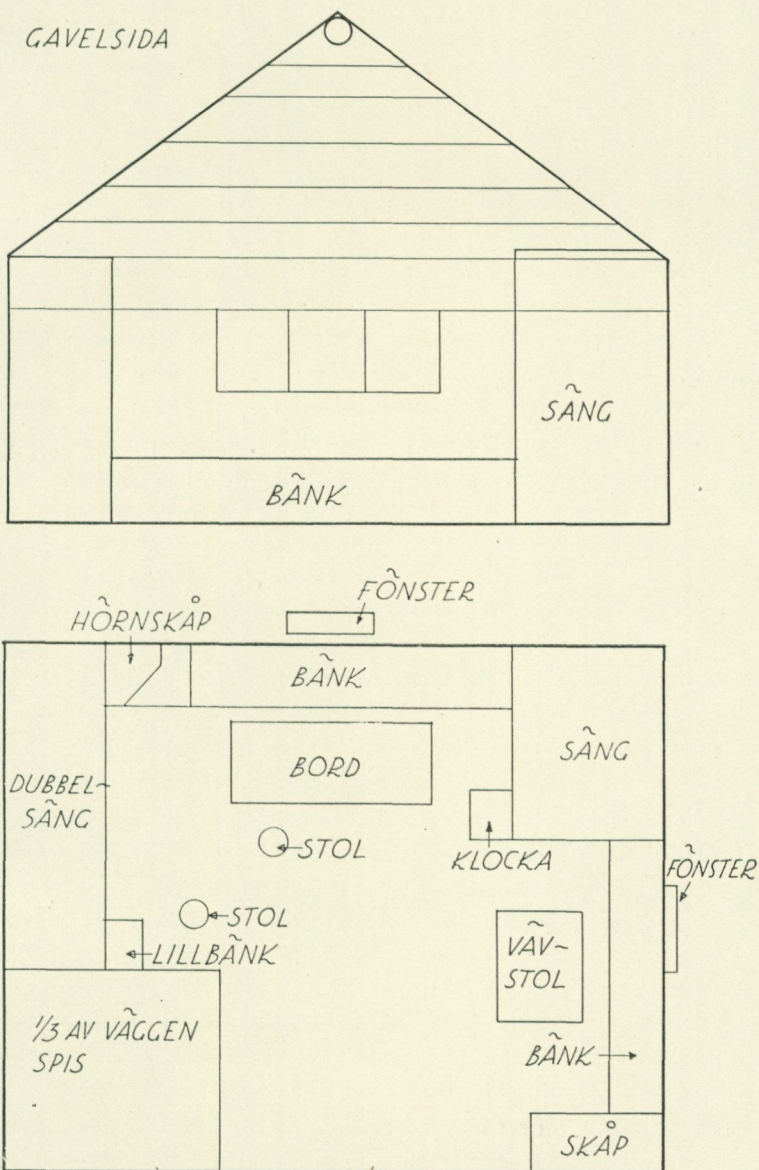

Bild 3—4. Tvärsektion och plan från Örjansgården, Bengtsarvet, Sollerö socken, Dalarna. Efter skiss av Artur Hazelius 1875.

rarna till farstun eller "kuven" eller koven står en "kubbstol". Egendomligt nog är främre långväggen av huset icke uttritad, vilket väcker den misstanken, att Hazelius egentligen avsåg att begagna byggnaden för en exposition inomhus med öppen framsida och därmed ge möjlighet att blicka direkt in i interiören, där ett antal personer skulle agera. Anteckningarna omkring planen äro följande: "Stuga i Mora Sept. 1884. Obs. Skorsten (kronskorsten) Svarfstol." Notisen om skorstenen skulle visserligen kunna tyckas motsäga tanken på att det blott gällde material för en interiör, men saken är dock ej riktigt klar. Jag håller det icke för osannolikt att kronskorstenen först senare inriktat tanken på utomhusexponering. Detta visar i så fall hur idén växt fram på grund av hänsynstagande till realiteterna. Ingen annan exteriördetalj har föranlett någon anteckning, och både förstukvisten och långsidesfönstret äro utelämnade. Spisen är endast schematiskt tecknad och kovens eldstad är utelämnad. De övriga anteckningarna bestyrka hur oväsentlig exteriören var för honom på detta stadium: "Följande personer i stugan: Gubbe som står vid svarvstolen (urmakare), yngling som gör kammar, Gumman som tänder sin pipa. Barn i dinglan." Vidare tillägges: "Länsman A. Falk, Skomakare A. Lund, Handelsföreståndare Anders Persson, Gravör A. Mattsson lofva bistå Bud Erik med anskaffande af stugans tillbehör."

Detta program gav Artur Hazelius till Bud Erik. Den 15 oktober 1884, således en knapp månad efter att ordern mottagits, levererade Bud Erik en ritning med plan samt långsides- och gavelfasader av "stugan i Östnor", och han tillade att "vidare af ritning skall göras om det påfordras", bild 6. På sidan härom har han ritat ett fönster på Sollerön, som tidigare diskuterats. I ett brev den 12 oktober gav han Hazelius närmare råd: "Min åsigt vore att sätta stugan i ordning der hon nu står. Jag tänker att det vore bäst att få allt husgärå saker, som hör till ett hushåll och samla dit äfven kläder åt de personer som skola vara i stugan och sätta allt på sina platser der de skola vara *inne på museum* äfven sätta in fönstret der och skaffa allt det som skall vara då kunde man få det prisis som

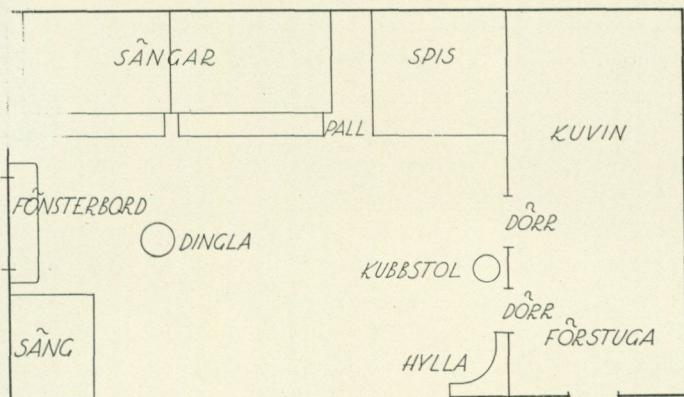

Bild 5. Morastugan på Skansen före flyttningen. Efter skiss av Artur Hazelius 1884.

det har varit och när allt är färdigt så märkes allt vid sina platser och sedan flyttas till museet, men huru tänker du, säg hur du vill, detta fönstret på Sollerön, det får man emot ett nytt. Skall det tagas? för jag har varit der och frågat, äfven till Berkarlås har jag varit och beställt Taflor och nu ville jag fråga om jag skulle få en hvit valmanströja." Som synes är det intet hos Bud Erik, som direkt tyder på att åtminstone han varit inne på tankegången att det hela skulle sättas upp utomhus.

Under vintern 1884—1885 tyckes saken ha fått ligga och mogna. I juli 1885 var Bud Erik emellertid i farten igen och skrev den 26 i denna månad till Hazelius att han besökt "stugan i Östnor", men han hade icke träffat ägaren, "för det är en sådan gårdshandlande som går ikring i gålar". De hade en gång träffats vid ett tidigare tillfälle, och Bud Erik hade då frågat efter priset. Han hade då såsom Bud Erik med en viss indignation skriver, begärt "af mig 200 kronor för stugan men det sade jag honom att det var omöjligt men jag skulle dit och se vidare vad vi kunde betala och nu var jag dit som sagt i går men jag träffad honom icke. Men jag värderade henne efter hvad hon kunde säljas till ved, huru många lass ved kunde fås utaf henne, och jag ansåg att den icke kunde betalas mera en

cirka 75 kronor. Men huru tigger du att vi skall göra?" Han ville veta om detta var för dyrt, så att han måste "seka reda på någon annan. Eller skall ingen tagas?" Han ger nu också följande upplysning. "Korsten och mur den kan icke tagas af samma stuga — för den är för dålig utan blott någon gammal sten. Korsten den skall jag få från en annan stuga och den har jag frågatt om så jag får den — mot en ny." Ett nytt besök den 9 september båtade till intet. Bonden ville icke gå under 150 kronor "owilkorligen". "Så jag geck ifrån honom", skriver Bud Erik, "men jag bad honom att besinna sig tills vidare." Prutandet fick också till sist framgång. "Och nu i går", skriver Bud Erik den 7 oktober, "så var jag dit och fick ner priset till 80 kronor fast jag hvort låfva honom några vissa undantag, nemligen muren för vi kan icke taga den Korsten som är på (h)enna en då för den är för skral och de öfriga sakerna som han fäckt löfte på så tror jag ej heller att de kunna begagnas för vi skall ju (h)afva blott en säng inne i stugan. Nemligen den långga in ifrån spisen och ett annat skåp en af det som befinns der." Det som skulle behållas var tydligen tvillingsängen. Han säger sig också översända avskrift av köpekontraktet. Han frågade nu om närmare besked om han skulle skaffa den skorstén han tidigare föreslagit, och påpekade att taket behövde lagas på stugan om den nu skulle stå kvar någon längre tid på platsen. Det blev efter Bud Eriks förslag, såsom framgår av det kontrakt som han fick fullmakt att underskriva.

Den 7 september 1885 undertecknade Bud Erik Olsson detta. "Emellan undertecknade är denna dag afslutadt följande köpe Kontrakt", heter det däri och fortsätter: "Till Herr Doktor A. Hazeliuss såsom styresman för Nordiska Museet, Stockholm, upplåter jag Erik Andersson i Östnors by, Mora, säljare, den gamla stugan å min gårdsplats under Litt. 1 K. emot följande villkor, neml.: Af köpeskillingen som är betingad till 80 kr. erlägges denna dag kontant 5 kr. och resten 75 kr. den 25 december då huset får tillträdas." Som synes rörde det sig just inte om några jättesummor. Det var därför kanske ej underligt att säljaren betingade sig att "få behålla dels den i stugan befint-

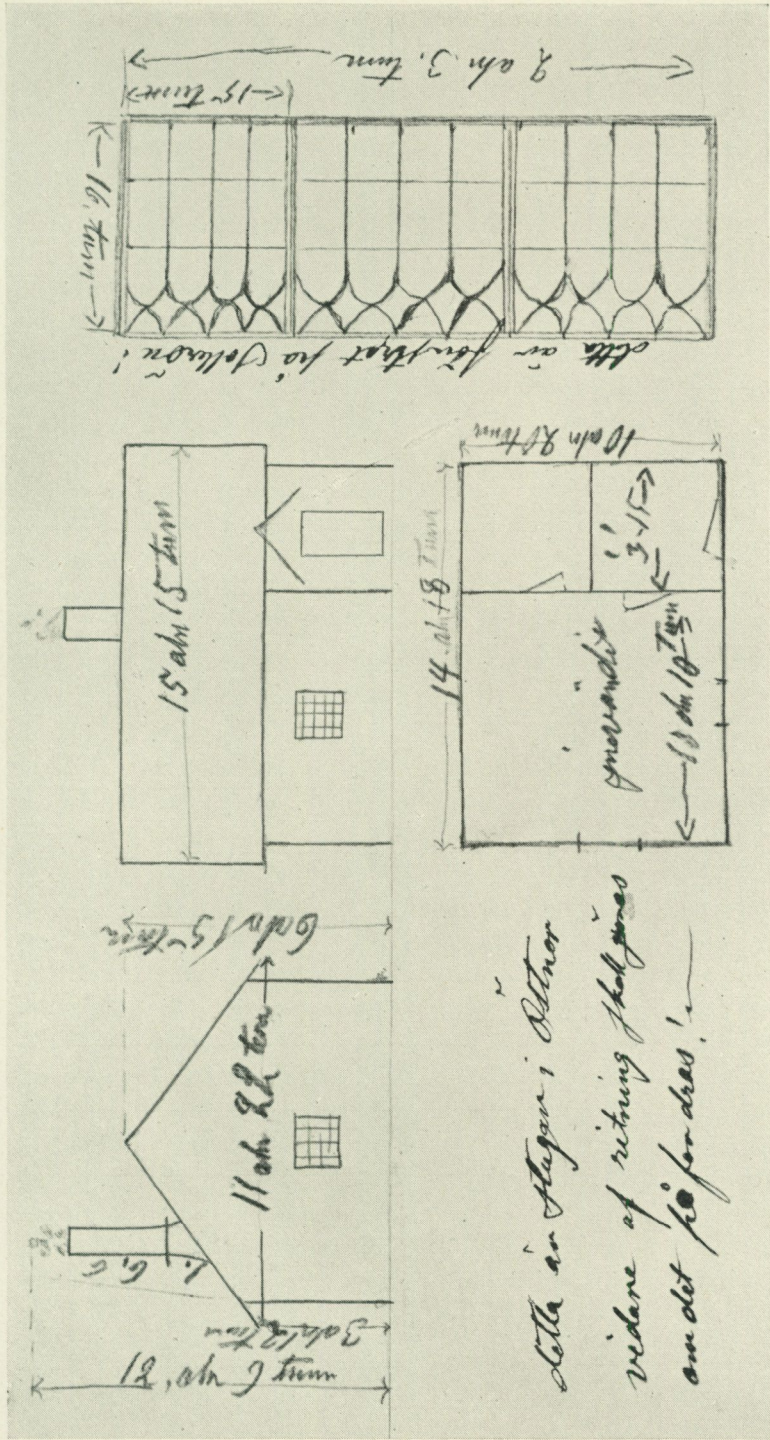

Bild 6. Morastugan på Skansen före flyttningen jämte teckning av ett fönster från Sollerön. Skisser av Bud Erik Olsson 1884.

liga muren jemte all annan sten med undantag af några tegelstenar, som möjligen bära äldre årtal, andra teckningar eller som eljest kunna vara av intresse att jemte byggnaden nedföras till museet till ett antal av högst 50 stycken samt allt spisjern, som får ingå och medfölja köpet, dock att möjligen varande jern-bakugnen icke får medfölja, dels af den i stugan varande inredningen en säng med skåp och klocka, en säng i kammaren, ett hörnskåp, vid dörren, ett bord med låda samt eljest allt hvad som kan hänföras till husgerådssaker och således ej varit afsedt till husets inredning, dels och allt virke vare sig af husets väggar, golf eller tak som icke kan vara behöfligt att medföra till husets inredning, dels ock allt virke vare sig af husets väggar, golf eller tak, som icke kan vara behöfligt... Köparen... förbehåller sig rätten att i händelse af befogenhet låta huset qvarstå ett hår härefter å dess nuvarande plats utan afgift och ytterligare ett år därefter mot erläggande af lämpligt arende."

Nästa år i maj — det var den 23 maj 1886 — befinnes Bud Erik ha fått uppdraget att skaffa skorsten. Han diskuterar nu tillvägagångssättet och svårigheterna. "Jag har tänkt att packa den i en lår medan han står kvar på taket och då detta är gjordt så afmejslar jag sedan honom och sänder honom till Stockholm. — — — Jag har ock tänkt att fråga om jag ej får nedtaga honom i 3 afdelningar eller 2. Blir det lättare att (h)antera så att den ej går sönder." I september 1886 hade Bud Erik kommit så långt att han fått ner skorstenen på bryggan vid Morastrand. Han hade först tagit ned honom i två avdelningar. Den övre biten var omkring 3 alnar "utom tuppen", den andra delen 2½ alnar. Svårigheten bestod bland annat däri, att det ej fanns någon lyftkran på platsen. Det fick dock gå utan en sådan. Den 28 september pågick ännu packningen. Det hade då såsom Bud Erik rapporterar visat sig att omkostnaderna för skorstenen blivit större än man tänkt sig, nämligen 77 kronor, vilket var ungefär lika mycket som hela stugan kostat. Med sin typiska inställning till det personliga och kanske också med en viss otålig stolthet begär han, att Hazelius skulle

Bild 7. Morastugan på Skansen före flyttningen till den nuvarande Dalagården. Till höger synas ett par vaxfigurer. Foto 1892.

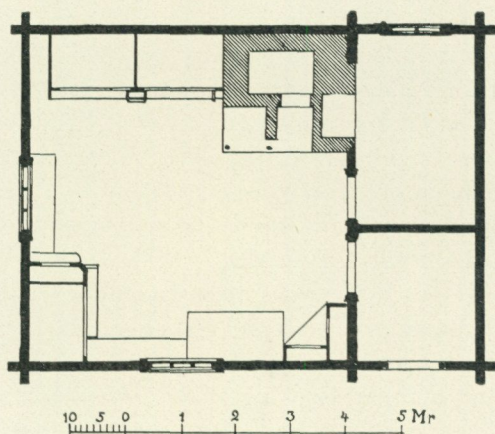
Bild 8. Interiör av Morastugan på Skansen. Vid arbetsbordet är placerad en vaxfigur. Foto 1892.

möta vid framkomsten. "Jag vill, att när tåget kommer som har skorsten på att Artur Hazelius är då när varande för att säga dem att de fara försigtigt till med honom." Hur det tillgick när skorstenen sedan verkligen ankom och hur den transporterades och förvarades första tiden har jag ej lyckats utforska. Det förefaller närmast som om stugan fått stå kvar i Östnor. I ett brev till Hazelius, dagtecknat Östnor 12 okt. 1891, skriver Krång Erik Andersson: "Som det icke ennu blifvitt någon oppgörelse om det lämpliga arrendet för den Gamla stugans stående å min gård i Östnor Mora. Och mitt anspråk därför här endast Tio Kronor per år för den plats stugan innehaft, vilket jag anhåller få emotse." I ett telegram den 31 augusti från Mora meddelar emellertid Bud Erik: "Samtliga omtelegraferade saker afgå tåget nu. Erik."

Som bekant uppfördes stugan först 5 år efter skorstenens ankomst eller 1891. Arbetet med uppsättningen utfördes av dalkarlar och tydligen under ledning av Bud Erik. Den lades omkring 50 meter närmare dammen än där den nu ligger, det vill säga ungefär på den nuvarande kornladans plats, bild 7. Hazelius följde sin redan 1884 bebadade avsikt att placera människor i den. En urmakarbonden i vaxfigur sattes vid arbetsbordet framme vid gavelfönstret, bild 8, och ett par kullor med huvuden modellerade i vax av konstnären Söderman tyckas åtminstone tidvis ha uppställts i rummet. När vädret tillät, placerades de utanför, bild 7. Samma år inköptes och uppfördes hackstugan från Orsa på Skansen.

Året dessförinnan, 1890, besökte Artur Hazelius ännu en gång Östnors by och ritade där en planskiss av en gård liksom också en fasad av en sidolänga i gården med trösklada och fähus. Han begagnar därvid benämningen "Krånggården" på den. Stugan låg här i samma länga som stallet men då dettas gavel synes stöta emot den gavel på stugan, som utgör stugurummets fond, talar detta emot att det var den nuvarande Morastugans gårdskomplex som var förebilden. Teckningen antyder emellertid möjligheten av att Hazelius redan 1890 hade funderingar på att flytta en hel gård från Mora till Skansen.

Bild 9. Morastugan på Skansen.

Därav blev visserligen icke något, men redan 1896 gjorde han dock en sådan musealt nyskapande insats, i det att Oktorpsgården från Halland då uppfördes på Skansen. Han vittnar också själv i de ord han 1898 skrev vid Nordiska museets 25-årsminne, att detta sammanhänge med ett nyvaknat intresse att till Skansen kunna omplantera sådana hela kulturmiljöer, som en gård utgör. Man finner också, att Hazelius redan i början av 1890-talet ansträngde sig att skaffa flera byggnader från Dalarna. Redan 1892 överfördes sålunda till Skansen en slobod från Bredänget vid Daddbo fäbod, hörande till bönder i Bergkarlås och Risa byar i Mora, och invid den anordnades en "nying" eller stocklägereld. Flertalet av dessa förvärv äga emellertid en kulturhistorisk betydelse i och för sig och behöva därför icke ha utgjort några led i materialanskaffningen till en gård. År 1892 sändes dåvarande amanuensen N. E. Hammarstedt upp till Dalarna för studier och föremålsinsamling, men också för att leta efter lämpliga byggnader. I ett brev, daterat Grudbo på Sollerön 14 september 1892, skriver han: "En tjänst gjorde mig Zorn i det han visade mig ett vid Mora strand beläget litet härbre, hvilket han troligen på fullgoda skäl ansåg förskrifva sig från 1500-talet. Något årtal finnes dock ej utsatt på detta visthus."

Först 1897 kom en byggnad till uppförande, som kunde bilda ett nytt led i gårdskomplexet från Mora, då "Färnashärbret" från Finnperosgården i Färnäs by flyttades till Skansen. Det anskaffades som vanligt av Bud Erik. Genom sin datering 1595 över dörren var detta hus ett viktigt nyförvärv, då nu för första gången en kronologiskt fixerbar och verkligt god representant för Ovansiljans gamla timringskultur drogs fram. Byggnaden lades först bakom Morastugan, ungefär på det nuvarande stallets plats, men flyttades av intendenten Nils Keyland fram närmare dammen för att ej överskyggas alltför mycket av träden och skadas av takdropp. Dörren tillhör ej ursprungligen detta härbre utan är betydligt äldre. Den uppgives vara hämtad från en gård i Vika by i Mora. De över gavelspetsarna uppskjutande profilerade takvedsstängerna äro givetvis rekonstruktioner, men någon förebild är icke skriftligen angiven, och någon motsvarighet bevarad fram till nutiden i Mora socken är icke känd.

Under Hazelius tid kom aldrig någon dalagård till stånd. Det blev en uppgift som hans efterträdare fingo lösa (jämför förf., Moragårdens tillkomst, i Trettioalets Skansen).

Om de förändringar och kompletteringar, som Morastugan underkastades vid uppsättningen på Skansen finnas inga anteckningar. Såsom redan framgått av Bud Eriks korrespondens, är skorstenen tagen från en annan gård och givetvis har den sedan på många olika sätt blivit lagad och rekonstruerad, bild 10. Det fönster som Bud Erik hämtade från Sollerön, insattes på främre långsidan. Det förefaller av Bud Eriks plan som om koven ursprungligen saknat fönster, vilket alltså är en ny tillsats. Detta och gavelfönstret torde ha blivit nygjorda efter mönster av det förra. Däremot finnas utvändigt tydliga spår av ett igensatt fönster i stugurummets bakre långvägg mitt för tvillingsängarna. Såsom redan förmärkes vid en uppmärksam granskning av exteriören, äro en del nya stockar inlagda på olika ställen, och det av timrade konsoler burna förtaket har sannolikt fått en ny framgavel, vars rika profilering nedtill kan vara utförd efter förebild i ett annat hus.

Vid mitt besök i Östnor 1926 uppgav den kvarboende änkan

Bild 10. Morastugan. Under rivningen på Skansen för återuppförandet i den nuvarande Dalagården.

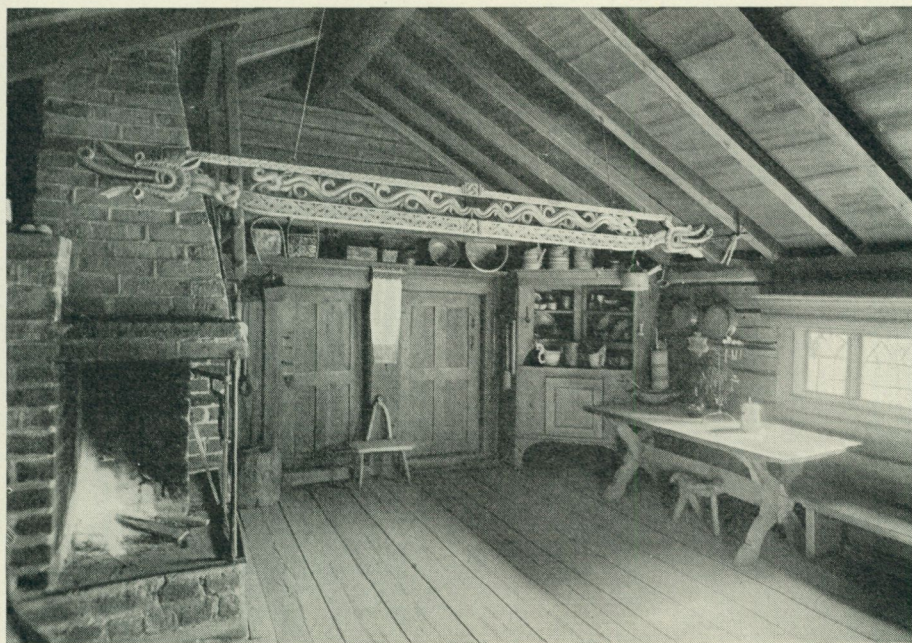

Bild 11. Morastugan på Skansen.

till Krång Anders Mattsson, att mycket litet av Morastugans nuvarande inredning ursprungligen tillhört densamma, bild 8 och 11. Icke ens tvillingsängen i två våningar eller pallen och det därpå stående stånduret hörde dit, ej heller skåpsängen, bordet eller kärlhyllan. I stället för den nuvarande tvillingsängen uppgavs Krång Erik ha haft en envåningssäng med ett lågt säte framför. Sängpallarna äro anskaffade från något annat håll. Spåren av bakväggsfönstret tyda på att det ursprungligen ej alls varit någon tvillingsäng i stugan, men på denna punkt gav den nuvarande traditionen ej något besked. I koven fanns en enkel brädsäng, och för övrigt användes dess utrymme till klädkammare. Dess spis tillkom antagligen i samband med uppsättandet av den nuvarande skorstenen från en annan stuga.

Kontraktets uppgift att av den i stugan då varande inredningen en säng med skåp och klocka skulle få medfölja jämte ett hörnskåp vid dörren och ett bord med låda synes stå i motsättning till ankans upplysningar. Det är emellertid att märka att den nuvarande skåpsängen saknar klocka. Någon verklig kontroll av vad av de smärre sakerna som är ursprungligt i stugans möblering kommer säkerligen aldrig att kunna göras, eftersom uppsättningen icke kom till stånd förrän 6 år efter köpets avslutning. En möjlighet är att min meddelerska avsåg urmakarbordet. Större delen av möblemanget är i varje fall med säkerhet sammanfört från andra håll, något som exempelvis gäller kronstången, som härrör från Gruddbo på Sollerön. Möblernas placering i rummet på Skansen synes emellertid i stort sett motsvara den i den gamla Bullasgården.

År 1891 meddelade E. Romson i Östnor, att han var på jakt efter ett bord med tjock skiva samt att han ville anskaffa urmakeriverktyg. En klubbhjulsvagn ville han överlämna som gåva. På detta sätt ha många både personer och byar — flera än jag här kan nämna — kommit att medverka vid tillkomsten av denna stuga, som sålunda både som idé och som färdigt kulturföremål förmått samla och intressera en stor mängd människor.